

NEKOLIKO RIJETKIH PRIMJERAKA ORUŽJA U ARHEOLOŠKOM MUZEJU OSIJEK

Zbirka srednjovjekovnog oružja Arheološkog muzeja u Osijeku nije dosad u cijelosti obrađena ni objavljena. Povremeno su pojedini primjerci objavljeni u sklopu izložbenih projekata. U radu smo izdvojili nekoliko zanimljivih i rijetkih primjeraka i pokušali ih smjestiti u stručni i povijesni kontekst.

dr. sc. Mladen Radić

Trg bana Josipa Jelačića 28
HR-31000 Osijek
mladen.radic.raga@gmail.com

Stručni članak

UDK: 623.44(497.543Osijek):069

Ključne riječi: alanski mač/bodež; „dugi nož“; ukrašena koštana pločica na pušci; dio topa za opaljivanje

Zbirka srednjovjekovnog oružja Arheološkog muzeja u Osijeku nije dosad u cijelosti obrađena ni objavljena. Povremeno su pojedini primjerci objavljeni u sklopu izložbenih projekata (Blago muzeja Slavonije, Slavonija, Baranja i Srijem/Vrela europske civilizacije). Dio problema krije se i u tome što za velik dio zbirke nije poznato podrijetlo ni mjesto nalaza. Bez obzira na to izdvojili smo nekoliko zanimljivih i rijetkih primjeraka i pokušali ih smjestiti u stručni i povijesni kontekst.

Najstariji i svakako najvažniji primjerak jest tzv. meotski mač ili meotski bodež (njem. Kurzschwert), odnosno kratki mač ili možda bolje rečeno bojni nož, koji možemo svrstati u razdoblje kasnorimskog carstva i seobe naroda.¹ Bez ikakvih podataka o mjestu nalaza, odnosno oznaka knjige ulaska ili inventarnih knjiga ipak zaslužuje pozornost jer je mjesto nalaza sigurno istočna Slavonija, odnosno šire područje rimske Murse. Ukupne dužine 31 centimetar, od čega na sječivo otpada 22,5 centimetara (najširi dio 3,9 centimetara), taj dvosjekli željezni vrlo kratki mač u relativno je dobrom stanju. Njegovo čišćenje ostavilo je duboke tragove na površini, iako je na pojedinim mjestima solidno očuvana, što vrijedi i za oštricu. Trn je plosnat, zakrivljen i sužava se prema vrhu. Između trna i sječiva nalaze se raskovana krilca, koja čine dio trna, a utori su vjerojatno služili za pričvršćivanje drška i eventualno križnice.² Taj tip mača, odnosno bodeža naziva se i Meotian ili Micia iako zapravo nema nikakve veze sa sjevernokavkaskim plemenom Meota. U Karpatskom bazenu pronađeno je osam primjeraka, od kojih polovica kao grobni prilozi.³ Još nekoliko autora objavilo je radove o tome tipu kratkog alanskog ili meotskog mača⁴. Posebice je važan rad Roberta Čimina o nalazu iz Podravine⁵ pa svakako treba revidirati podatke o broju pronađenih primjeraka u Karpatskom bazenu.

Za naš primjerak važan je podatak da su Alani od 380. do 406. godine bili rimski federati na području Panonije i da su ratovali na strani Teodozija 388. i 389. godine. Slični primjerci pronađeni su u Mađarskoj i Rumunjskoj, a jedan je nađen i u Sloveniji, u Limberku.⁶

1 Iako je kratki mač inventiran u Zbirku srednjovjekovnog oružja i opreme (MSO 228588), nakon uvrštavanja u budući stalni postav Arheološkog muzeja Osijek - Antika bit će dio jedne od antičkih zbirki, odnosno stalnog postava.

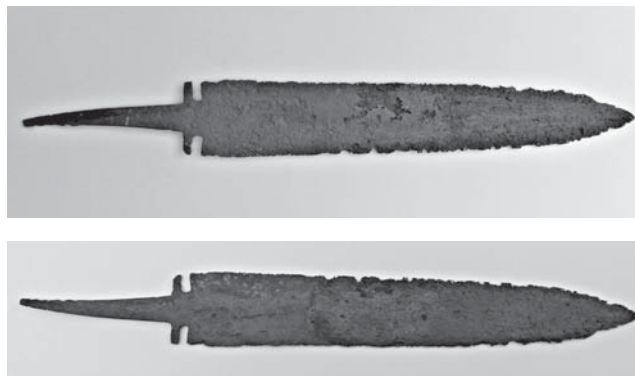
2 Levada, Maxim, 2013., On the Influence of the Alans Tradition of the War on the East Germanic Peoples, str. 171. - 187. U: КРЪИМВ САРМАТСКУЮ ЭПОХУ (II В. ДО Н.Э – IV В.Н.Э.), Издательство; Благотворительный фонд „Наследие тысячелетий“ (Симферополь), Том. I.

3 Istvánovits Eszter-Kulcsár Valéria, 2008., Az ún. „meót“ típusú kardok/tőrök a Kárpát-medencében, (The so-called „Meotian“ type swords/daggers in the Carpathian Basin), str. 281. - 290. U: JAMÉ 50. Autorice smatraju da rasprostriranje ovoga tipa pokazuje kretanje Alana i njihov dolazak u Karpatsku dolinu i datiraju ga u 5. stoljeće (sažetak, str. 289.).

4 Erwin Gáll, Două spade scurte descoperite n sud-estul Transilvaniei, *Marmatia*, Baia Mare, 2005., 227. - 235. (njem 232.). Michael Kazanski, Les Alains et les Sarmates en Occident romain à l'époque des Grandes Migrations: Données archéologiques, *Bulletin de liaison de l'Association française d'archéologie mérovingienne* 34, Saint-Germain-en-Laye, 2013., 102. - 124. Csilla Balog-György V. Szekely, 5. századi alan tör Kiskunfélegyháza-kövágó-érről, *Cumania* 28, Kecskemet, 2018., 59-72 (engl. 360).

5 Robert Čimin, 2015., Konjaničko oružje seobe naroda u Podravini, *Podravski zbornik* 41, 123. - 142. Autor uz opsežan povijesni uvod navodi relevantnu literaturu i rasprostranjenost nalaza. Primjerak potječe iz privatne zbirke obitelji Zvijerac s lokaliteta Jegeniš kod Đelekovca. Spominje i neobjavljeni primjerak iz Slavnskog Broda.

6 Knific, Timotej-Nabergoj, Tomaž, 2016., Srednjeveške zgodbe s stičišča svetov, Narodni muzej Slovenije, Ljubljana, str. 14. - 15., sl. 6.

Sl. 1 Alanski kratki mač/bodež iz Arheološkog muzeja Osijek

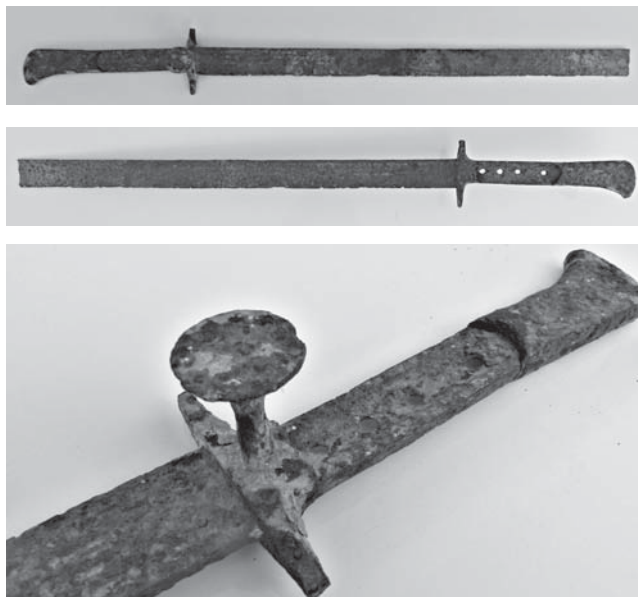
Mač s jednobridnim sječivom tipa lange Messer, odnosno tip dugog noža pronađen je u rijeci Savi kod Slavnskog Šamca. Postoje različiti nazivi, a karakteristika mu je ručka izrađena kao kod noža. Duge noževne nosili su građani za osobnu uporabu, bili su dugi oko jedan metar i razvili su se od seljačkog noža (njem. Bauernwehr).⁷ Poznati su i pod nazivom veliki noževi.⁸ Ratni nož (njem. Kriegsmesser) bio je blago zakrivljen, a to je bilo jednoručno ili dvoručno jednoredno oružje profesionalnih vojnika 14. - 16. stoljeća dugo i do jedan i pol metar.

Našem primjerku nedostaje vrh, a tragovi korozije relativno su veliki. To masivno hladno oružje još je neočišćeno jer je postupak otkupa u tijeku, no njegove osnovne karakteristike jasno su vidljive. Držak je dug 19 centimetara (mač za jednu i pol ruke), s četiri rupice za pričvršćivanje drvene obloge. S jedne je strane utor, druga je strana ravna. Na ručku je natakuta karakteristična visoka „kapa“, koja završava u obliku kljuna. Kratka dvokraka križnica s desne strane nosi veliki „čavao“ koji se pri vrhu širi u krug s ravnom plohom. Ravno dugačko sječivo bez vrha (59 centimetara) s relativno dobro sačuvanom oštricom i dvostrukim žljebom služilo je prije svega za sječenje. Prema veličini ručke i karakteristikama sječiva vjerojatno je riječ o relativno dugom maču do metra dužine (njem. lange Messer). Tzv. čavao javlja se u nekoliko formi (kuglasto dugme, pločasto dugme, savijena pločica prema dole) i prije svega služio je za zaticanje, odnosno pričvršćivanje za pojas, a mogao je poslužiti i za pariranje, odnosno zaštitu ruke. O različitom izgledu, načinu nošenja (često bez korica) i upotrebe postoje brojne ilustracije.⁹ Okvirno se naš primjerak može datirati u razdoblje druge polovine 15. i prve polovine 16. stoljeća.

7 Knific, Timotej-Nabergoj, Tomaž, 2016., Srednjeveške zgodbe s stičišča svetov, Narodni muzej Slovenije, Ljubljana, str. 143., sl. 174.

8 Kovač, Mario, 2003., Ubojite oštrice-hladno oružje na području Hrvatske od IX. do kraja XVIII. stoljeća (iz privatne zbirke), *Muzeji Hrvatskog zagorja*, str. 40., kat. br. 51.

9 <http://www.vikingsword.com/vb/showthread.php?t=15053> - preuzeto 26. 1. 2018.; 7.49 PM.

Sl. 2 Dugi nož iz privatne zbirke

Koštana pločica (duž. 12,2 cm; šir. 2,3 - 2,7 cm; deb. 0,4 cm), polukružnog presjeka, na užem dijelu zaobljena, na širem koso odrezana, ukrasni je dio zakošenog kundaka luksuzne puške kremenjače s mehanizmom na kolo. Dar je Franje Nubera i kao mjesto nalaza naveden je Osijek (inv. br. AA-900/d). S gornje, zaobljene strane u kartuši omeđenoj dvostrukom tankom linijom urezani su motivi četiriju voluta. Dio površine ispunjen je šrafurom, koja daje dojam prostora. Stražnji je dio ravan i ispunjen gustim tankim linijama nastalim obradom radi boljeg prijanjanja na podlogu. Pričvršćen je ili bio zalijepljen nekom vrstom ljepila (prirodno tutkalo) za drvenu pločicu ili umetan kao poklopac s metalnim perom u izdubljen dio kundaka u kojem se čuvala oprema za pušku.

Arheološko istraživanje na području uništene utvrde Bajcsa-vár, u jugozapadnoj Mađarskoj (uz samu granicu s Hrvatskom), koja je egzistirala vrlo kratko (1578. - 1590.) te je izgrađena kao dio sustava utvrda za obranu od turskih prodora, dalo je brojne nalaze. Među njima su i koštani ostatci ukrasa¹⁰ s puške na kolo, s gotovo identičnim motivima kao i naš primjerak (utvrdu su gradili štajerski velikaši).¹¹ I drugi primjeri sačuvanih pušaka i pištolja izrađenih u Štajerskoj, Nürnbergu i Augsburgu imaju vrlo slično ukrašene pločice na kundacima (usadnicima?) i datiraju u posljednju četvrtinu 16. i prvu četvrtinu 17. stoljeća.¹²

Iako je kao mjesto nalaza naveden Osijek, a darovatelj Franjo Nuber, jedan od osnivača Muzeja Slavonije, nije

10 file:///C:/Users/korisnik/Desktop/17th%20Century%20Style%20Nuremberg%20Wheel%20Lock%20Musket%20for%20sale.htm l- preuzeto 8. 2. 2018.

Pločica je zapravo bila poklopac s oprugom za zatvaranje prostora u kundaku za opremu, odnosno za svilene nauljene krpice za omatanje pušanih kugli (engl. patch-box). Kutijica za krpice kojima su se omatale pušane kugle izložena je na izložbi „Tvrđa u Osijeku“ pod kataloškim brojem 25 (inv. br. MSO 210655), ali je navedena kao relikvijar i datirana malo ranije. Takve kutijice mogu datirati u 17. stoljeće. Gotovo identična pronađena je na olupini broda „Batavia“ iz 17. stoljeća.

11 Bajcsa-vár-Egy stájer erődítmény Magyarországon a 16. század második felében. Úr. Kovács Gyöngyi. Zalaegerszeg, 2002., str. 188., kat. br. 236. - 239.

12 Brooker, Robert with contributions by Reinhard Ditrich and Leopold Toifl, 2007., Landeszeughaus Graz, Austria-Radschloss Sammlung/Wheellock Collection, Landesmuseum Joanneum, str. 172. - 173.; 193.; 323.; 337.; 384.; 683.; 686. - 687.

isključeno da je Nuber došao do tog predmeta darom ili kupnjom pa je teško sa sigurnošću govoriti o upotrebi tog oružja u turskom Osijeku ili tijekom borbi za oslobođenje Osijeka od osmanlijske vlasti.

Sl. 3 Ukrasna koštana pločica puške na kolo iz Arheološkog muzeja Osijek

Darom Ištvana Štekla iz Erduta Arheološki muzej Osijek došao je u posjed rijetkog primjerka vatrenog oružja, mužara (njem. Mörser, engl. Mortar), koji je pronađen u Ulici Josipa Pavića tijekom kopanja kanala za vodu 2017. godine. Zanimljivo je da se sjeveroistočno, iznad kraja ulice, nalazi srednjovjekovna utvrda.

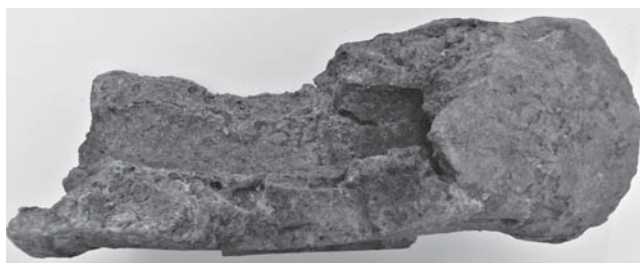
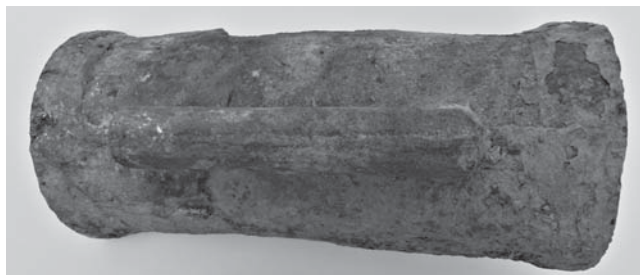
Ta mala prenosiva komora za potpalu topa, popularno nazivana i mužar, odnosno naprava koja podsjeća na mužar (vis. 24,0 - 24,5 cm; promjer dna 11,0 - 11,5 cm) izlivena je iz bronce i znatno oštećena nasuprot pravokutnoj ručki. Struktura relativno debelih stijenki (3,0 - 3,5 cm) vrlo je porozna, s velikim kavernama, što je vjerojatno i rezultiralo pucanjem pri uporabi tog dijela oružja i stvaranjem izbočenja na ostatku cijevi. Izostala je bilo kakva vanjska obrada ručke, otvora i dna (tragovi spoja na kalupu; neravno). Patina je zelena i neujednačena. Iznad prstenastog dna, desno od ručke nalazi se mali trokutasti otvor s kanalićem za barut.

Riječ je o prenosivoj komori s jednom ručkom za ispaljivanje iz topovske cijevi (njem. *bewegliche Zündkammer* = prenosiva komora za ispaljivanje; engl. *breech loading chamber*). Na to upućuje i ostatak uništenog produžetka na otvoru cijevi, koji je ulazio u glavnu odvojenu topovsku cijev i zapravo je služio kao mali barutni kontejner za ispaljivanje kugle kroz glavnu cijev. To je omogućivalo pripremljanje više komada i bržu paljbu (promjer otvora 3,6 cm; vanjski promjer cijevi za uticanje u top = kalibar topa 8,2 cm)!¹³ Uzimajući u obzir navedeno, kao i povijesne okolnosti (pad Erduta pod Turke 1526. godine), njegovu izradu možemo okvirno datirati u drugu polovinu 15. stoljeća, odnosno prvu četvrtinu 16. stoljeća.¹⁴

13 file:///C:/Users/korisnik/Desktop/Breech-loading%20swivel%20gun%20-%20Wikiwand.html#/; - preuzeto 1. 2. 2018.

14 Demmin, str. 927., sl. 20., sl. 18. - 21.; str. 928., sl. 18.-21.

Borčić, Goran, 2012., Zbirka oružja Muzeja grada Splita/The Collection of Arms of the Split City Museum, Muzej grad Splita, Split, str. 368., kat. br. 201. (slika kat. br. 200. odnosi se na ovaj kat. br. !). Za ovaj željezni mužar navodi naziv „mužar-maškul za punjenje topa“ i datira ga u 16. stoljeće.

Sl. 4 Prenosiva brončana komora za ispaljivanje iz topa iz Arheološkog muzeja Osijek

LITERATURA

Bajcsa-vár-Egy stájer erődítmény Magyarországon a 16. század második felében. Ur. Kovács Gyöngyi. Zalaegerszeg, 2002.

Balog, Csilla;V Szekely, György. 5. századi alán tör Kiskunfélegyháza-kővágó-érről // *Cumania* 28(2018).

Borčić, Goran. Zbirka oružja Muzeja grada Splita/The Collection of Arms of the Split City Museum, Muzej grad Splita, Split, 2012.

Brooker, Robert with contributions by Reinhard Ditrich and Leopold Toifl. Landeszeughaus Graz, Austria-Radschloss Sammlung/Wheellock Collection, Landesmuseum Joanneum, 2007.

Čimin, Robert. Konjaničko oružje seobe naroda u Podravini // *Podravski zbornik* 41,(2015), str. 123. - 142.

Gáll, Erwin. Două spade scurte descoperite n sud-estul Transilvaniei, *Marmatia*, Bauia Mare, 2005.

Istvánovits ;Eszter; Kulcsár, Valéria. 2. Az ún. „meót“ típusu kardok/török a Kárpát-medencében,(The so-called „Meotian“ type swords/daggers in the Carpathian Basin), str. 281. - 290. // *JAMÉ* 50., 2008.

Kazanski, Michael. Les Alains et les Sarmates en Occident romain à l'époque des Grandes Migrations: Données archéologiques, *Bulletin de liaison de l'Association française d'archéologie mérovingienne* 34, Saint-Germain-en-Laye, 2013.

Knific, Timotej; Nabergoj, Tomaž. Srednjeveške zgodbe s stičišča svetov, Ljubljana :Narodni muzej Slovenije, 2016.

Kovač, Mario. Ubojite oštrice-hladno oružje na području Hrvatske od IX. do kraja XVIII. stoljeća (iz privatne zbirke). Gornja Stubica :Muzeji Hrvatskog zagorja, 2003.

Levada, Maxim. On the Influence of the Alans Tradition of the War on the East Germanic Peoples, str. 171. - 187. // КРЫМЪ САРМАТСКУЮ ЭПОХУ (II В. ДО Н.Э – IV В.Н.Э.), Издательство;Благотворительный фонд „Наследие тысячелетий“ (Симферополь), Том. I., 2013.

SOME RARE OF SPECIMENS WEAPONS IN THE ARCHAEOLOGICAL MUSEUM IN OSIJEK

SUMMARY

The Osijek Archaeological Museum collections and donations of weapons audit has resulted in decision to publicise several selected items primarily due to their typological specifics, rarity, but also the connection with historical events in the area of Eastern Slavonia. The Alanian short sword dated to the last quarter of the 4th and the first quarter of the 5th century is particularly significant as a confirmation of the Alans' role in the history of the Roman Empire, and it is quite rare. The "Long Knife", i.e. a single-edged sword, is also a rare find (the Sava river by?) with specific details. Dating back to the second half of the 15th and the first half of the 16th century it indicates warfare

related to the Ottoman penetration into Eastern Slavonia.

Parts of a firearm, i.e. a bone, decorated tile, which served as a lid of the repository in the rifle butt of the last quarter of the 16th or the first quarter of the 17th century and a bronze cannon tank found near the medieval town of Erdut, which served as a portable reservoir for the gunpowder and which allowed the rapid firing of the cannon (the second half of the 15th and the first quarter of the 16th century), also point to historical i.e. war events, but also to specific types of weapons and their origin.